

Zevenhonderd jaar Italiaanse emigratie naar Nederland

Andiamo in Olanda!

Meer dan 5 miljoen Italianen wonen er volgens recente gegevens buiten Italië. Een duizelingwekkend aantal, waarbij dat van de Italianen in Nederland met zo'n 50 duizend mensen beslist bescheiden afsteekt. Toch zijn de contacten tussen Nederland en Italië – misschien juist door de kleine aantallen – veel dieper en blijvender dan men zou verwachten. Een historisch overzicht in beeld. Auteur Daniela Tasca

1. Bankiers

Al eeuwen komen Italianen naar Nederland. Vanaf 1284 in Den Bosch en 1287 in Delft zijn bewijzen te vinden van de vestiging van de eerste 'Lombarden', waarvan de term 'lommerd' is afgeleid. Het waren handelaars en bankiers die als geldwisselaars werkten, tegen onderpand krediet verleenden, en namens lokale overheden optraden als belastingpachters en tolheffers. Aan het eind van de dertiende eeuw waren Lombarden ook in andere Nederlandse steden te vinden. De Lombarden kwamen, anders dan de naam doet vermoeden, niet uit Lombardije maar uit Piemonte, Toscane, Ligurië. Het waren welgestelde of zelfs steenrijke families en ze vormden een duidelijke gesloten groep. Sommige van hen bezaten filialen in heel Europa en financierden niet alleen kleine lokale ondernemers, maar ook de hogere klassen, de clerus en de landbestuurders voor politieke en militaire zaken.

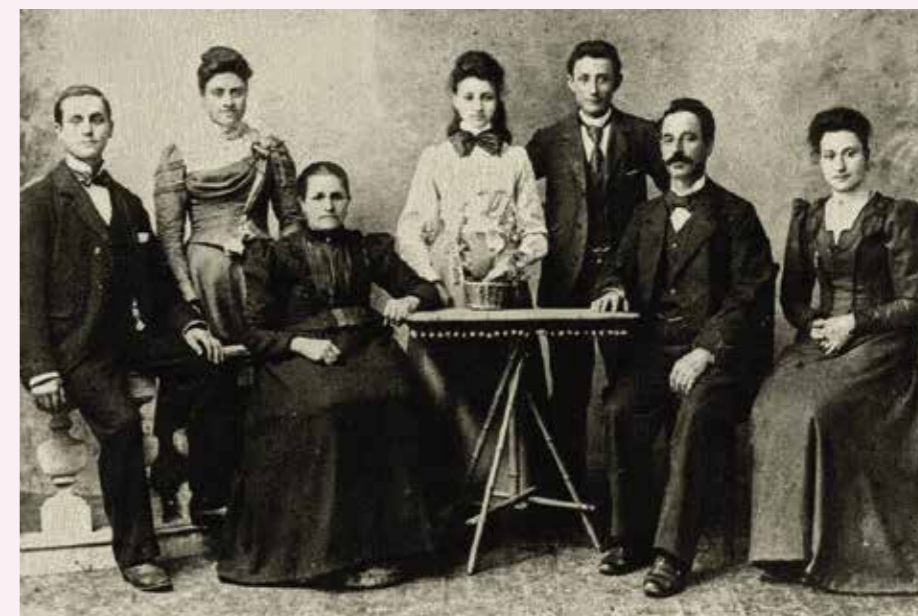
De beroemdste en oudste bankiersfamilies waren Arnolfini uit Lucca, actief in onder andere Den Bosch, en de uit Asti afkomstige geslachten Asinari/Asinari en Alfieri. De oorspronkelijke familienamen werden in de loop der tijd vaak aangepast, gingen geheel verloren of werden vervangen door de plaats van herkomst of van vestiging, bijvoorbeeld 'Van Milaan', 'Van Venetië', 'Van Ferrara', 'Van Den Bosch'.

Portret van Giovanni Arnolfini en zijn vrouw, door Jan van Eyck, 1434. Coll. National Gallery, Londen

3. Figuristi

In de loop van de negentiende eeuw verschenen de eerste beeldjesmakers op het toneel, de *figuristi*, die gipsen heiligenbeelden, imitaties van klassieke beelden, dieren en tuinornamenten maakten. Ze kwamen meestal uit de buurt van Lucca en werkten in een compagnia, een rondtrekkend gezelschap dat onder leiding stond van een ervaren figurist.

Een van de pioniers was Jacopo Fazzi. Hij verhuisde met zijn Duitse vrouw in 1869 naar Leeuwarden. Daar opende hij de eerste beeldengietery van Friesland aan het Klein Schavernek. Fazzi maakte ook Italiaans ijs, in die tijd nog onbekend in Nederland. Het bedrijf zou door zijn zonen tot 1950 voortbestaan.

De familie Fazzi met v.l.n.r. Amato Giusto, Nelke, Geeske Janssen (moeder), Maria Natalina, Giusto Gregorio, Jacopo Giusto (vader), Theresa. Part. coll.

2. Prentenverkopers

Een netwerk van colporteurs, afkomstig uit het Tesino-dal in de buurt van Trento, dreef al vanaf de zeventiende eeuw in heel Europa handel in heilige en populaire prenten, zoals die van de bekende drukkerij Remondini in Bassano del Grappa. Na verloop van tijd gingen ze hun collectie uitbreiden met historische prenten, kunstreproducties en al dan niet door Italiaanse graveurs vervaardigde stadsgezichten. Sommige van deze handelaren vestigden zich in Nederland, waar ze boekhandels openden die vervolgens uitgroeiden tot uitgeverijen of kunsthandels. De firma Frans Buffa & Zonen (1790-1951) in Amsterdam gaf prenten uit, ook als hofleverancier, en fungeerde vanaf het eind van de negentiende eeuw eveneens als kunsthandel en intellectuele salon.

De winkel van Frans Buffa & Zonen (rechts) aan de Kalverstraat hoek Gapersteeg te Amsterdam, op de achtergrond De Dam. Coll. Universiteit Leiden

4. Op de vlucht

Vanaf het eind van de zeventiende eeuw emigreerden enkele Joodse families met namen als D'Ancona, Rimini, Pierotto, Della Bella, Aletrino, Vigevano, Morpurgo (of variaties daarvan) vanuit Noord-Italië naar Nederland vanwege de vervolgingen in Zuid-Europa. Zo ook Abraham Benjamin Halevi Vitoria, een Venetiaan die rond 1670 naar Amsterdam vluchtte, daar een gezin stichtte en er in 1699 overleed. Twee van zijn zoons, Mordechai en Jacob Halevi Vitoria, veranderden hun naam in Italiaander en vestigden zich in Nijkerk, waar met de komst van de gebroeders vanaf 1709 een Italiaans-Joodse gemeenschap ontstond die uniek was in de Nederlandse geschiedenis. De Italiaanders groeiden uit tot een grote familie van tabakshandelaren en zorgden daarmee voor een economische opleving van de hele regio. Ze lieten in Nijkerk indrukwekkende huizen verrijzen in Amsterdamse stijl, en ook het beroemde pakhuis Groot Kattenburg, waarin een Sefardische synagoge werd ondergebracht. De familie had uit Italië een kostbare, op damhertleer geschreven Torah meegenomen, die nu wordt bewaard in de synagoge van Amersfoort.

Torah van de familie Italiaander in de synagoge van Amersfoort. Part. coll.

5. Schoorsteenvegers

Kar van de firma Camozzi (erven van Cavallini), circa 1930. Coll. Amsterdam Museum

De eerste 'gevestigde' schoorsteenveger die in Nederlandse archieven voorkomt was Bartolomeo Maria Bertina, die in 1738 in Den Haag huwde met een Haagse vrouw. In 1889, toen er voor het eerst een echte inventaris van beroepen werd opgemaakt, telde Nederland 261 schoorsteenvegersbedrijven, die grotendeels gerund werden door Italianen en Zwitsers – een waar monopolie. Meer dan 150 Nederlandse achternamen waren oorspronkelijk van schoorsteenvegers, zoals Ravelli, Vittali, Andreoli en Margaroli. Al werd het als een gevaarlijk en onwaardig beroep beschouwd, schoorsteenvegen was in elk geval een manier om te ontvluchten aan de misère in eigen land. Opvallend was de neiging onder de schoorsteenvegers om, zodra ze volleerd waren, een eigen bedrijf op te zetten en al binnen één generatie over te stappen op prestigieuzere activiteiten, soms in combinatie met hun oude beroep. Zo waren de leden van de Balli-dynastie in Groningen vanaf eind achttiende eeuw tot 1919 werkzaam als schoorsteenvegers, huisschilders, kunstschilders, makers van paraplu's en barometers, opticiens, glazenmakers en als handelaren in textiel en manufacturen. Dankzij hun vernuft en ondernemerszin lukte het de Balli's een bescheiden fortuin te vergaren, waarna ze allemaal als welgestelden hun carrière beëindigden en vaak terugkeerden naar hun geboortegrond.

6. Terrazzowerkers

Van de terrazzowerkers was het overgrote deel afkomstig uit Friuli. De Friulanen waren vanaf de achttiende eeuw niet alleen gespecialiseerd in de kunst van het mozaïekleggen, terrazzowerk en grondwerk, maar werden in Europa ook veel gevraagd als restaurateurs van antieke vloeren. Vanaf eind negentiende eeuw waren de pioniers in Nederland actief, met name in Den Haag en Amsterdam. De *terrazzeri* Monasso, Cristofoli, Bearzatto, Massaro, Vallan, Bernardon, Coral, Lizier, Martina, Marcolina, Mion en Tomaello legden schitterende vloermozaïeken of eenvoudige toiletvloeren in monumenten, kerken, hotels, ziekenhuizen, wooncomplexen of in simpele arbeiderswoningen.

De Monasso's als terrazzowerkers in Aalten, circa 1920. Coll. Historische Beeldarchief Migranten

Bij de neven Rosa Bian in de Pretoriusstraat in Den Haag werkten tot wel zestig werknemers, terwijl in Rotterdam een kwart van de Friulaanse terrazzowerkers werkzaam was voor de Franceschina's. Friulanen uit een en hetzelfde dorp waren geneigd zich in Nederland in dezelfde stad (en dezelfde buurt) te vestigen: zo was het merendeel van de terrazzowerkers dat in Amsterdam woonde afkomstig uit Maniago, terwijl in Den Haag het merendeel uit Tauriano kwam. Hoe hechter de gemeenschap, des te lossen de banden met de Nederlandse samenleving. Zeventig procent van de eerste generatie terrazzowerkers trouwde met een vrouw uit de geboortestreek.

Gevelsteen van de firma van de neven Giulio en Fortunato Rosa Bian, Pretoriusstraat 40-46, Den Haag. Part. coll.

7. La dolce invasione

Aan het begin van de twintigste eeuw maakten de Nederlanders kennis met een heerlijke nieuwigheid: kleurig ijs en sorbet, gemaakt met vers fruit, en vaak op basis van water in plaats van melk of room. Het is niet zeker wie de eerste ijsmaker in Nederland was, mogelijk ene Lanza die in Scheveningen stond te venten of de bovengenoemde Toscaanse beeldjesmaker Jacopo Fazzi in Leeuwarden. Vanaf de jaren dertig verspreidde het netwerk van ijsmakers zich beetje bij beetje over Nederland. Vanuit kleine, eenvoudige werkplaatsen vertrokken driekleurige fietskarretjes, voortbewogen door jonge Italianen, die kleurige, exotische ijsjes verkochten en die niet één woord Nederlands spraken en in het beste geval een paar zinnetje gebrekkig Duits. Vier generaties verder is Italiaans ijs niet meer weg te denken uit de Nederlandse (eet)cultuur en de ijsmakersfamilies uit zowel Veneto als Toscane behoren tot de bekende Nederlanders: Talamini, De Lorenzo, Granucci, Tofani, Belfi, Zilli, Betti.

Ijsfabriekje van Iacopo en Dina Lucchesi aan de Heilige Geeststraat 34 te Eindhoven, begin jaren dertig. Part. coll.

Excursie van Italiaanse arbeiders van de Hoogovens naar Volendam, 1958. Coll. IISG

Econoom Mauro Mastrogiacomo, zijn echtgenoot Tigran en hun zonen op hun trouwlocatie in Amsterdam, 2009. Part. coll.

9. Europeanen

De Italianen die vanaf eind jaren tachtig in Nederland arriveren zijn opgegroeid met het ideaal van een gemeenschappelijke Europese cultuur en vrij verkeer binnen de EEG-landen. Velen van hen zijn (uitwisselings) studenten die voor een korte periode naar Nederland komen en er vervolgens blijven hangen. Deze generatie is vooral op zoek naar economische emancipatie, naar een meritocratisch systeem en een betere kwaliteit van leven. De meeste Italianen hebben het gevoel dat ze in Nederland hun plek zelf kunnen verdienen. Ze worden gewaardeerd om hun talent en om hun kennis, en daarbij vallen minder prettige aspecten als het gure weer of het stugge en bij tijd en wijle provinciaalse karakter van de Nederlanders in het niet. Deze Italiaanse transmigranten onderhouden complexe relaties binnen de twee of meer culturen waartussen ze zich bewegen. Ze voelen zich niet langer beperkt door politieke of geografische grenzen, ze volgen hun gevoel en hun interesses, en blijven – waar ze zich ook bevinden – voortdurend economisch, sociaal en cultureel actief.

8. Gastarbeiders

'Er is werk voor jullie in Nederland,' lazen Italianen in 1949 in een kleurige, mooi verzorgde promotiefolder waarin hun werk en huisvesting in moderne, comfortabele bungalows in het vooruitzicht werden gesteld.

Na de oorlog was er in Nederland grote behoefte aan goedkope arbeidskrachten voor de industriële sector. Italië, dat zelf een hoge werkloosheid kende, was de ideale leverancier. En zo verruilden tienduizenden Italianen hun geboortegrond voor Nederland.

De naoorlogse immigratie werd ondersteund en gecontroleerd door de Nederlandse regering. Na een eerste bilateraal wervingsverdrag tussen Italië en Nederland uit 1948 volgde er een tweede in 1960. Daarna werd het voor de Nederlandse regering steeds moeilijker het systeem van gereguleerde immigratie te handhaven. Omdat er in Nederland een overvloed aan werk was en in Italië de werkloosheid een historisch dieptepunt bereikte, kwamen steeds meer Italianen als 'toerist' naar Nederland, buiten de officiële selectieprocedures om. Deze zogeheten 'spontanen' waren vaak beter gekwalificeerde arbeiders en beslisten zelf waar ze aan de slag gingen. Hoewel ze vanuit economisch oogpunt onmisbaar waren genoten de Italianen niet altijd een even goede reputatie. Ze werden gezien als ongeneeslijke vrouwenversierders en zouden weinig punctueel, lui en vooral onbetrouwbaar zijn. Scheldwoorden als 'spaghettivretter' of 'messentrekker' waren tot de jaren tachtig vrij gangbaar. Toch waren de Italianen, los van die onvermijdelijke vooroordelen over het algemeen welkom en velen zijn in Nederland gebleven.

Daniela Tasca is journaliste en projectleider van het project 1001 Italianen. Dit beeldverhaal is gebaseerd op fragmenten uit haar gelijknamige boek

Een boek in mensenhuid

Toen een televisiereporter me onlangs een bezoek bracht, stelde hij een opmerkelijke vraag: 'Ken je het Brusselse boek waarvan de kaft uit mensenhuid werd gemaakt?' Hij zag dat ik compleet verbaasd reageerde. 'Men weet niet wiens huid hiervoor is gebruikt. Zou het alsnog mogelijk zijn om via genetica en stambomen de identiteit van de donor te achterhalen?'

In de collectie van de Koninklijke Bibliotheek van België bevindt zich inderdaad een klein grijsbruin boek ingebonden in mensenhuid. De inhoud is niet toevallig eveneens macaber: een verhandeling over de gevaren van kerkhoven in steden. Dit bijzondere item werd in 1896 door de Belgische regering aangekocht bij Josse Schavye.

Deze gerenommeerde boekbinder legde zich onder meer toe op een nicheproduct: antropodermsche boeken, de officiële term voor boeken gemaakt uit mensenhuid.

Wanneer men zoekt naar andere voorbeelden van antropodermsche boeken, blijkt het (gelukkig) om een zeldzaam verschijnsel te gaan. Volgens het *Anthropodermic Book Project* zijn er wereldwijd slechts achttien bevestigde exemplaren. Zo goed als allemaal werden ze ingebonden in de negentiende eeuw. Maar is men wel zo zeker dat er toen menselijk weefsel werd gebruikt? Misschien was het wel een slimme verkooptruc en werd gewoon leder afkomstig van schapen of kalveren toegepast? Wie zou het verschil hebben gezien? Om de oorsprong te verifiëren kan tegenwoordig de biologie via genetica en eiwitanalyse een oplossing bieden. Vooral via een eiwittest is de origine van een stuk leder efficiënt te achterhalen.

Leder bestaat voornamelijk uit collageen, wat het hoofdbestanddeel is van onze huid. Net als elk ander eiwit dat het product is van een specifiek gen in ons genoom, bestaat collageen uit aminozuren. De volgorde van die aminozuren is bij het collageen verschillend tussen diersoorten. Aan de hand van die verschillen kan men achterhalen tot welke

soort een stuk leder behoorde. Het vastgestelde profiel voor het Brusselse boek week sterk af van profielen voor het collageen uit schapen, runderen en geiten. Daarentegen kwam het volledig overeen met dat van een mens.

Maar om de identiteit van de donor te achterhalen blijft dé cruciale vraag of DNA-moleculen wel in het leder bewaard zijn gebleven. Het looiproces is verre van ideaal om genetische informatie te bewaren. Toch is het niet hopeloos. Zeker als er bronnen zijn over de mogelijke donor, zouden de weinig aanwezige DNA-gegevens deze identiteit kunnen uitsluiten of bevestigen. Maar bij het Brusselse boek ontbreekt zulke informatie. Hoogstwaarschijnlijk ging het om weefsel van een anoniem lichaam uit het mortuarium, een arme of dakloze zonder nabestaanden.

Zonder wetenschappelijke of historische vraagstelling is een genetisch onderzoek uitvoeren op het Brusselse boek ethisch ongewenst. Het genetisch bepalen van het geslacht, de afkomst, en enkele fysieke kenmerken van de donor zou eerder uit ongezonde curiositeit gebeuren dan om louter wetenschappelijke redenen. Instellingen met antropodermsche boeken worstelen terecht met een ethisch dilemma: moeten deze boeken een waardige begraving krijgen, of zijn dit producten van de geschiedenis die men niet zomaar kan doen verdwijnen alsof ze nooit bestaan hebben?

Hoe smakeloos ook, misschien is het voor jou dé ultieme manier om een eigen genealogisch werk een wel erg persoonlijke toets te geven. Vooralsnog staat er geen Nederlands exemplaar op de antropodermsche boekenlijst...

Maarten Larmuseau

Genetisch genealoog aan de Katholieke Universiteit Leuven en bij Histories vzw

